

Тарасава Т.М., Беларусь, Мінск

Вобраз беларуса-бежанца Першай сусветнай вайны ў творах Якуба Коласа, Максіма Гарэцкага, Уладзіміра Гніламёдава

Сучасная гістарычная думка прызнае той факт, што тэма бежанства пры вялікай колькасці дакументальных крыніц не атрымала ўсебаковага і грунтоўнага вывучэння, а многія яе аспекты ўвогуле не закраналіся. Праблема бежанства не знайшла належнага адлюстравання і ў мастацкай літаратуры, бо падзеі рэвалюцыі 1917 г. і сацыялістычнага будаўніцтва сталі больш прыярытэтнымі для савецкага пісьменніка, чым лёс бежанца царскай Расіі. Беларускія пісьменнікі таксама не адважаліся шырока асвятляць гэтую тэму: гісторыя выдання твораў Якуба Коласа і Максіма Гарэцкага засведчыла небяспечнасць такога звароту. Але тым не менш праблема застаецца надзвычай актуальнай для беларускага народа, які, апынуўшыся ў прыфрантавой зоне, паспытаў на сабе трагічны лёс бежанца.

Безумоўна, прыгожае пісьменства найперш цікавяць чалавеказнаўчыя аспекты акрэсленай тэмы, і ў трактоўцы паняцця *вобраз* мы будзем апірацца на эстэтычную прыроду мастацтва, у цэнтры якога заўсёды знаходзіцца чалавек з яго клопатамі і турботамі.

Варта падкрэсліць арганічную сувязь вобраза-персанажа з вобразамі-прадметамі, бо рэчы, як правіла, характарызуюць найперш чалавека. У прыгожым пісьменстве даволі распаўсюджаны загалюкі твораў паводле назваў рэчаў ці з'яў прыроды ("Бель" М. Зарэцкага, "Подых навальніцы" І. Мележа, "Круглянскі мост" В. Быкава, "Мяцеліца" А. Пушкіна, "Грошы" Э. Заля, "Расія", "Вайна" У. Гніламёдава і інш.). Безумоўна, вобразы рэчаў, з'яў працуюць па вялікім рахунку на багацце і шматстайнасць чалавечага быцця, але і самі пад пяром таленавітага майстра могуць быць досыць запамінальнымі.

У эпічных творах рэчавае асяроддзе прадстаўлена больш дэталёва, чым, напрыклад, у драме, і таму вобраз-персанаж паўстае больш аб'ёмным, што пашырае межы яго "иносказательности" і матывуе самыя розныя інтэрпрэтацыі мастацкага твора. Вобраз — гэта не прастое адлюстраванне рэчаіснасці, гэта яе мастацкае абагульненне, за якім стаіць думка аўтара, што непарыўна звязана з вобразам як цэласным ўвасабленнем прадмета і яго шматзначнасцю.

Якуб Колас і Максім Гарэцкі былі сведкамі катастрафічных падзей, выкліканых Першай сусветнай вайной у лёсе беларусаў. Пісьменнікі звярнуліся да найбольш трагічных старонак жыцця бежанцаў на чужыне, гэта стала сапраўдным выпрабаваннем на чалавечнасць, хрысціянскасць, духоўнасць.

Коласава апавяданне “Туды, на захад!” (1926 г.) перадае светаадчуванне беларусаў-бежанцаў у паслярэвалюцыйны час на Куршчыне, дзе зусім нядаўна ішлі баі паміж дзянікінцамі і чырвонаармейцамі. Гістарычныя дакументы, мемуарныя ўспаміны саміх бежанцаў сведчаць, што “...в связи с обременительностью постоя и ростом расходов по “содержанию” подселенных людей местные жители стали относиться к беженцам как к тяжелой обузе, стараясь избавиться от них любыми способами. В декабре 1915 г., когда подводились итоги расселения, типичными являлись следующие заключения: “Население Тамбовской губернии относилось к беженцам очень тепло, и нередко были случаи бесплатного предложения квартир”. Однако уже в мае 1916 г. тамбовские власти указали на “массовое выселение беженцев из квартир при совершенной невозможности найти свободное помещение, что грозит общественным бедствием”. <...> Ослабление власти после Февраля 1917 г. привело к нарастанию подобных конфликтов. Летом 1917 г. местные беженские органы докладывали в Особое совещание по устройству беженцев, например, что в сельской местности Самарской губернии, где сосредоточивалось свыше 142 тыс. беженцев, случился “значительный недород хлебов.., отчего повсеместно наблюдается стремление местного населения избавиться от беженцев и на этой почве происходят даже эксцессы” [5].

Якуб Колас падрабязна апісвае незайздроснае матэрыяльнае становішча як мясцовага люду на Куршчыне, так і перасяленцаў з Беларусі. Галеча, разруха, запусценне пануюць у наваколлі, што не спрыяе шчырым, дабразычлівым, адкрытым чалавечым узаемаадносінам. Сям'я Марысі з Гародзеншчыны болей за пяць гадоў пакутуе на чужыне. На жаночых плячах (муж памёр на Куршчыне) нямоглыя старыя і дзеці, на дзяржаўную дапамогу бежанцам яна не спадзяецца, марыць хутчэй вярнуцца дадому, дзе пакінула добрую гаспадарку і ўтульную хату.

Не ў лепшым становішчы аказалася і сям'я беларускага настаўніка Астапа Лугавіка. Якуб Колас падкрэслівае самаадданасць Лугавікоў настаўніцкай справе, іх вынаходніцкую працаздольнасць у самых неспрыяльных умовах: “Холадна і сыра ў школе. ...Няма як разгарнуць работу ў

школе: ні кніг, ні паперы, ні алоўка. <...> Але Ірына Данілаўна не падае духам. Класная дошка — на шчасце яна ёсць тут — крыніца навукі і мудрасці. Друкуе і піша на дошцы Ірына. Вершы па памяці запісвае, а апавяданні ў прозе сама з дзяццмі складае. Цікавая, новая, творчая работа!” [4, с. 150]. Астап Лугавік хоча “залацінцам школу адбудаваць, ды так адбудаваць, каб яны помнілі нас” [4, с. 159].

Атмасфера недаверу, падазронасці з боку мясцовых улады і жыхароў да бежанцаў не спрыяе душэўнаму камфорту, цеплыні, аддалае людзей: “...Недаверлівыя залацінцы другое мелі ў думках: каб не прыбраў часамі гэты інструктар і сад, і агарод, і сенакос, што ў садзе і за садам аж пад самае возера ідзе” [4, с. 148]. Невыпадкова Марыся ў распачы прамаўляе: “— Хіба ж гэта людзі? — з гарчэчаю ў голасе кажа Марыся. <...> — Ой, жорсткі народ! Каб такі народ і на свет не радзіўся, — крыўда Марысю забірае” [4, с. 157].

Канфрантацыя паміж бежанцамі і залацінцамі ўзмацняецца, калі апошнія бачаць дагледжаны агарод настаўніка, што выклікае непрыхаваную злую зайздрасць мясцовых. Няўтульнасць, голад і холад, прыродны і найперш чалавечы, гоніць думкі беларусаў дадому, на захад, у Гародзеншчыну. Якуб Колас у апавяданні “Туды, на захад!” намаляваў праўдзівую карціну гаротнага жыцця беларусаў бежанцаў у паслярэвалюцыйнай Расіі. Праблемы бежанства, бяздомнасці, разгубленасці, цмяных перспектыву становяцца вострай сацыяльна-псіхалагічнай праблемай тагачаснага грамадства.

Бежанец Алесь Пісарэвіч Максіма Гарэцкага (п'еса “Жартаўлівы Пісарэвіч”, 1925 г.) — моцны духам, трывушчы пакутнік. Яго сям'я гнана вайной далёка на ўсход, дзе пакутуе ад голаду, холаду, здзекаў мясцовых мяшчан, якія спрабуюць забраць у гаротнікаў апошні кавалак хлеба. Хворы Пісарэвіч не губляе аптымізму нават у самых жорсткіх умовах: хворы бадзеецца па чужых каморках, дзеці-хлопчыкі ў прытулку, жонка па восем гадзін стаіць у чарзе за паўфунтам хлеба. Карцінам пакутніцкага існавання бежанцаў Пісарэвічаў дысанансам выступаюць жарты Алеся, дасціпныя, іранічна-камічныя, з'едлівыя і часам нават бязлітасныя. На адмову папá здаць пакойчык інтэлігентнай асобе Пісарэвіч заўважае: “Э, бацюшка, якая там у жонкі з мужам матэматыка: адно цела і адзін дух. Лічыце за адну інтэлігентную асобу маю жонку, а я буду як прэмія, бацюшка...” [1, с. 138].

Тонкі розум Алеся Пісарэвіча натуральна ўспрымае сябе ў ролі штукара-камедыянта:

М я ш ч а н к а. Вы ж мяне павесяліце, пан Пісарэвіч. Як гэта вы казалі, што ў вас не так, як у нас — не на дрэве, а на зямлі ігрушкі растуць... Хі-хі!

П і с а р э в і ч. А так, так, у нас там і зімы ніколі не бывае.

М я ш ч а н к а. А матачкі! Ото няшчасце! А як жа ў вас маслянка? — без каўзьяля?

П і с а р э в і ч. Чаму — без каўзьяля? Го-го! Мы сабе з Масквы снег выпісваем, а з Варшавы саначкі. Так і пакатаемся і паваліемся... го-го! [1, с. 140-141]. Герой драмы М. Гарэцкага, нават прадчуваючы свой канец, да апошняга застаецца мужчынам, гаспадаром, бацькам, адказным за тых, хто побач: “Не плач, Стася. Ну паедзем... Будзем гадаваць... Адзін Пісарэвіч памрэ, два Пісарэвічы вырастуць. Эт, нічога! Добра... усё добра будзе...” [1, с. 154].

Дадому сям'я бежанцаў Пісарэвічаў вяртаецца без бацькі, дзе яе, як і многіх іншых уцекачоў, чакаюць новыя выпрабаванні ўладай бальшавікоў, акупантаў немцаў, чэрствасцю суайчыннікаў, для якіх чалавек часам проста “чарвяк і бляха”. Песімістычны аповед М. Гарэцкага пра жартаўлівага Пісарэвіча адэкватны маштабу трагедыі беларускага народа, гнанага Першай сусветнай вайной, выпрабаванага рэвалюцыяй, грамадзянскай вайной.

У мастацкім асэнсаванні Якуба Коласа і Максіма Гарэцкага праблема бежанства паказана на самым трагічным яго этапе, пра які гісторыкі, мемуарысты пішуць: “Лето 1917 г. ...На местах замечается недружелюбное отношение крестьян к беженцам: их вытесняют из квартир путем разрушения печей, очагов и выставления оконных рам, избивают детей, а нередко и самих беженцев, не хотят продавать хлеб и другие продукты питания, снимают с работ в экономиях и т. п. В послеоктябрьской России враждебность местных жителей к эвакуированным усилилась, причем нередко при поощрении советских властей” [5].

Раман У. Гніламёдава “Расія” (2007 г.) найперш акцэнтуюе ўвагу чытача на ладзе жыцця вялікай старой патрыярхальнай заволжскай вёскі Запалонне Самарскай губерні: “...Людзі тут жылі буяныя, непакорлівыя — далёкія нашчадкі беглых разінцаў і пугачоўцаў. (Казалі нават, што тут, ля Запалоннага, ён, Сценька Разін, і клады свае пахаваў.) <...> У Запалонным некаторыя, не без падстаў, пачувалі сябе заможнымі, але большасць складалі сярэднікі, хапала таксама і беднякоў” [2, с. 124].

Побыт мясцовых жыхароў, іх норавы, звычкі, традыцыі выклікаюць і здзіўленне, захапленне і павагу ў бежанцаў-прускаўцаў. Персяленцы ўважліва да ўсяго прыглядаюцца, прыслухоўваюцца, ім даспадобы душэўная шчырасць мясцовага люду, што здзіўляе і глыбока кранае іх: “Увечары сышоўся народ — поўны астрог, і кожны нешта з сабою прынёс, — боханы белага пшанічнага хлеба, дабрэнныя кавалкі мяса і сала, муку, крупы. Гэта было вельмі дарэчы: прыпасы ў прускаўцаў амаль скончыліся, і ўжо добра смактала пад лыжачкай” [2, с. 120]. Новыя ўражанні міжволі прымушаюць беларусаў суадносяць сваё прускаўскае жыццё з заволжскім, часам нават складваецца ўражанне, што жменька разгубленых беларусаў-бежанцаў вось-вось згубіцца на прасторах вялікай краіны: “Затым пачаўся стэп, які дзівіў і насцярожваў сваёй снежнай бязмежнасцю і бязлюдзем. Здавалася, гэтай роўнядзі канца-краю не будзе. У Прусцы далягляд з усіх бакоў замыкаў лес, а тут стэпавы прастор. Стэп — як вокам акінуць” [2, с. 116]. Але падрабязна паказаны аўтарам рамана лад жыцця сям’і Кужалёў сведчыць, як бежанцы мяняюць норавы дому Ілы Платонава, якому вельмі падабаюцца адносіны да працы маладога Лявона, яго стрыманая годнасць, нешматслоўнасць, цягавітасць. Маці Марыля з дочкамі пры хатніх справах, якіх у заможным доме Платонава досыць.

Вобраз Лявона Кужаля пісьменнік падае аб’ёмна: ён і ў працы, на святах, і ў лазні, не абмінае аўтар і душэўных пакут хлопца (трагічна ў росквіце сіл загінула любімая жанчына Ганна, каханне да замужняй Фёклы). Канцэптэуальна паказаны У. Гніламёдавым не па ўзросту цвярозы духоўны роздум Лявона, які сем гадоў працаваў у Амерыцы, ваяваў на фронце, выжываў з сям’ёй ў бежанстве. “...Колькі ён жыве, увесь час знаходзіцца ў дарозе. <...> А што такое, зрэшты, жыццё як не дарога?” [2, с.347] — разважае хлопец.

Раманны жанр твора дае магчымасць У. Гніламёдаву эпічна паказаць розныя перыяды жыцця беларусаў-бежанцаў у царскай Расіі: панарамна раскрыты першасныя ўражанні прускаўцаў у Запалонні. Гісторыкі пра гэты перыяд пішуць як пра сацыяльна ўладкаваны: “...Россия оказала большое впечатление на белорусских крестьян. Удивляла их в первую очередь приветливость и щедрость россиян [2, с. 9]. Беженцев одаривали они едой, одеждой, принимали на квартиры. Белорусских крестьян удивлял также уклад и быт тамошних людей, урожайность полей. Много кто решил тогда искать там постоянное местожительство. Большинство белорусов нашло себе работу, а их дети стали учиться в местных школах” [3].

Гасціннасць мясцовых жыхароў кранала беларусаў-бежанцаў, але не пазбаўляла трывожных думак аб родным краі: “У Запалонным прыхільна паставіліся да бежанцаў, якія спакваля асвойваліся на новым месцы. Патроху прыжываліся тут і Кужалі. Трэба сказаць, што ў адносінах да прыбышоў хапала цеплыні і ўвагі. Пачалі атрымліваць дапамогу ад бежанскага камітэта. Адпускалі хлеб, крупы, цукар. Але сваё, прускаўскае, не выходзіла з галавы. Што там дома? Ці хутка пагоняць таго немца?” [2, с. 130].

У рамане У. Гніламёдава спалучаны коласаўскі эпічны размах у паказе жыццёвых рэалій вёскі Запалонне з напружаным душэўным і духоўным роздумам Гарэцкага-аналітыка ў абмалёўцы франтавога побыту Лявона Кужаля, трагічных старонак з жыцця яго сям'і (смерць Тоні і маці) у бежанстве і падчас вяртання дадому: “Калі? Калі? Калі нарэшце паедзем? Неўсвядомлена, але ўсё мацней адчувалі яны ў сабе гэты атавістычны покліч крыві, які жыў у іх, нягледзячы ні на што. Пусціць карэнні на новым месцы было звыш іх сіл. Экзистэнцыяльная сутнасць светаўспрымання прускаўцаў па-ранейшаму вызначалася нетрываласцю іх існавання, безабароннасцю перад небяспекай, прагай спакою і парадку” [2, с. 555].

Такім чынам, мастацкі вобраз беларуса-бежанца Першай сусветнай вайны ў творах Якуба Коласа, Максіма Гарэцкага, Уладзіміра Гніламёдава прадстаўлены як жывы і цэласны арганізм, здольны ўвасабляць поўную, абагуленую карціну быцця нацыі: гэта і сацыяльна-псіхалагічны партрэт бежанства, маштаб народнай трагедыі, ахвярамі якой найперш станавіліся жанчыны, дзеці і нямоглыя старыя, і праблему нацыянальнай адметнасці, асноўнай прыкметай якой найперш станавіліся мова і нацыянальныя традыцыі.

Літаратура:

1. Гарэцкі, М. Творы. Дзве душы : аповесць ; Апавяданні ; Жартаўлівы Пісарэвіч : п'еса ; Літаратурная крытыка і публіцыстыка ; Лісты / М. Гарэцкі ; уклад. і камент. Т.С. Голуб ; рэдкал.: А.М. Адамовіч [і інш.] ; Акад. навук БССР, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 629 с.
2. Гніламёдаў, У.В. Расія / У.В. Гніламёдаў. – Мінск, 2007. – 672 с.
3. Заневский, С.В. Белорусские беженцы 1915 г. (по данным мемуарных источников) / С.В. Заневский. [Электронный ресурс]. – Режим

доступа

http://www.confcontact.com/2012_06_14/is2_zanevsky.htm – Дата доступа : 01.10.2014.

4. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас ; рэдкал.: М.У. Мясніковіч [і інш.] ; праім. М. Мушынскага ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – Т. 6 : Апавяданні ; Раннія пражайчныя творы ; Пераклады / рэд.: С.А. Андраюк, Т.С. Голуб ; падрыхт. тэкстаў і камент.: К.А. Казыра, В.У. Карачун, А.І. Шамякінай. – 574 с.

5. Курцев, А.Н. Беженцы первой мировой войны в России / А.Н. Курцев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://historystudies.org/2012/07/kurcev-a-n-bezhency-pervoj-mirovoj-vojny-v-rossii/> – Дата доступа : 01.10.2014.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ